Előszó

A kora újkori államfejlődés az európai történetírás figyelmének középpontjában állt az utóbbi évtizedekben. A történészek számos paradigma segítségével igyekeztek magyarázni, hogy a késő középkori dinasztikus államokból minek a hatására és milyen folyamatok során jöttek létre a 18. századra a modern államok közvetlen előzményeinek tekinthető központosított monarchiák. A rendek politikai hatalmának háttérbe szorításával és a színfalak mögötti kompromisszumok kialakításával megváltoztak a hatalomgyakorlás technikái és lehetőségei. A különféle feudális kapcsolatrendszereken alapuló késő középkori királyi udvaroktól mint a hatalomgyakorlás intézményesült központjaitól olyan kormányszervek vették át az irányítást, amelyek egyre hatékonyabban voltak képesek ellátni a feladatukat. Ezek a változások a kora újkor folyamán a Habsburg Monarchia keretei közé integrálódó Magyar Királyságot sem kerülték el, de az európai államokhoz képest sajátságos folyamatok zajlottak. A kötet a kora újkori magyar államfejlődés közigazgatás-történeti vonatkozásait állítja a központba, tükrözve annak sokszínűségét. Az alábbi tizenhét tanulmány a késő középkortól a 18. század végéig jár körül számos olyan témát, amelyek az állami, egyházi és magánföldesúri igazgatás változásaira mutatnak rá.

A szervitorok, familiárisok, „hivatalnokok" a 15–16. század fordulóján című első fejezetben a késő középkori igazgatás legjellemzőbb intézményeinek működése és az azokat működtető társadalmi kapcsolatrendszernek, a familiaritásnak a sajátosságai kerülnek bemutatásra.

Incze János *Kaspar Schlick magyarországi adományai a valós és virtuális karrier tükrében* című tanulmányában a késő középkori politikatörténet egyik máig vitatott megítélésű alakja, a 15. századi Német-római Birodalom első világi birodalmi kancellárja tevékenységének kettősségét világítja meg. Schlick pályafutása során három egymást követő német-római uralkodó kancelláriáját vezette, miközben kiterjedt diplomáciai tevékenységet is folytatott. Ugyanakkor már kortársai is gyanakodtak arra, hogy kivételes hivatali befolyását a saját és családja anyagi, valamint társadalmi gyarapodásának szolgálatába állította. A kutatás mára egyértelműen két párhuzamos életútról beszél: egy valósról és egy kitaláltról. A tanulmány e kettős életpályakép keretében vizsgálja Schlick magyarországi adományait. Ahogy birodalmi karrierjében valós és vitatott hitelességű oklevelek fonódnak egymásba, úgy magyarországi szerzeményei sem mentesek az ellentmondásoktól. Az egyes adományok vizsgálata rámutat, hogy a magyarországi kép nem kivétel, hanem visszatükrözése annak a mintázatnak, amely Schlick egész pályafutását jellemzi.

Árvai Tünde már szorosan a késő középkori magyar társadalomtörténet-írás klasszikusnak nevezhető módszereivel vizsgálja a Dorozsma nembeli Garai család nádori ágának familiárisi hálózatát, különös tekintettel annak összetételére, utánpótlására és működési mechanizmusaira. *Karrierlehetőségek a Garaiak szolgálatában* című

tanulmányában a rendelkezésre álló okleveles források alapján több mint 250, a családhoz köthető személyt azonosít, akik különböző igazgatási és uradalmi feladatkörökben teljesítettek szolgálatot. A vizsgálata rámutat arra, hogy a familiárisi hálózat kialakulását és működését a területi kötődés, a személyes kapcsolatok, valamint a korábbi szolgálati tapasztalat együttesen határozta meg. Az alispánok és várnagyok jellemzően az adott régió köznemességéből kerültek ki, míg a nádori kúria esetében nagyobb szerepet játszott a szakértelem és az adminisztratív gyakorlat. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a familiárisi viszonyok nem voltak statikusak, mert a szolgálattevők mobilitását a karrierlehetőségek és a politikai viszonyok változásai egyaránt befolyásolták. A 15. század közepének válságai, különösen az 1440-es évek belháborúja és a család politikai pozícióvesztése jelentős átrendeződést eredményeztek a famíliában. A Garaiak példája jól szemlélteti, hogy a késő középkori bárói hatalomgyakorlás egy rugalmasan működő, folyamatosan újratermelődő szolgálattevői hálózatra épült.

Az állami és magánföldesúri hatalomgyakorlás eszközei lényegesen eltértek az egyházi intézmények, különösen az egyházi bíráskodás gyakorlatától. Erre mutat rá **Kovács Mihai** *Az erdélyi egyházmegye vikariátusainak személyzete a középkor alkonyán (1472–1527)* című tanulmánya, melyben az erdélyi püspökség gyulafehérvári és tasnádi vikariátusának személyi állományát vizsgálja Hunyadi Mátyás uralkodásának második felétől a Jagelló-kor végéig tartó időszakban. Központi kérdése, hogy az egyházkormányzatban, illetve a szentszéki bíróságokon működő hivatalnokok hol helyezkedtek el a személyes lojalitáson alapuló familiárisi kötődés és a püspök személyétől részben függetlenedő hivatalnoki státus közötti skálán. A prozopográfiai módszerrel végzett elemzés feltárja a vikáriusok és helyetteseik kiválasztásának szempontjait és karrierlehetőségeit, rámutatva a kánonjogi képzettség kiemelt szerepére. Bár a püspök preferenciája meghatározó volt a vikáriusok kinevezésében és további pályájában, a kompetenciaalapú kiválasztás és a hivatalviselés folytonossága egyértelműen az intézményi működés megerősödését jelzi. A kutatás kiterjed a vikariátusok jegyzőire és írnokaira is, akiknek pályafutása – feletteseik távozása után folytatódó hivatalviselésük révén – az intézményi kontinuitás fontos jelzője.

Az egyházi és világi bíráskodás gyakorlata kiválóan összehasonlíthatóvá válik **Kádas István** tanulmánya révén. A *Persona vicecomitis – az alispáni familiáristól a megyei esküdt intézményig* **című** tanulmánya a késő középkori Magyar Királyság északkeleti részén megjelenő különös megyei feladatkörrel, a persona vicecomitisszal foglalkozik. Ez a megyei hatóság munkáját segítő eseti megyei emberek egy sajátos típusa volt, akik az egyes helyszíni vizsgálatok során az alispánt képviselték az eljáró szolgabírák mellett. Az „in persona comitis" formula és a feladatkör a 15. század közepétől mutatható ki Ung és Zemplén megyékben, s úgy tűnik, eredetileg valóban az ispán familiárisait küldték ki vizsgálódni ezzel a kifejezéssel. Később azonban valószínűbbnek tűnik, hogy a megyei törvényszéken részt vevő nemesek közül jelölték ki, s kiszállására az alispán adott megbízást. A formula és gyakorlat a Jagelló-korra a térség több megyéjében (Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Gömör és Borsod) is meghonosodott, Mohács után pedig további megyékben is kimutatható. A Jagelló-kori persona (vice)comitisok között

többen a szolgabírákkal azonos családokból származtak, s korábbi, illetve későbbi megyei tisztségviselőket is találunk közöttük. A persona (vice)comitis feladatkör az 1550-es években kopott ki, a szolgabírókkal ettől kezdve esküdtek jártak el. Úgy tűnik, hogy az esküdtek átvették ezt a feladatot, de akár már a Jagelló-korban is valamiféle esküdtszerű csoportból kerültek ki.

A kötet második fejezetének – **Hivatalok világa a kora újkori Magyarországon –** tanulmányai a 16–18. században formálódó premodern állam kormányszerveinek, illetve a magyar rendi intézményeknek és az egyházkormányzatnak a működését és összefonódásait mutatják be, számos ponton kitérve az oktatás egyre nagyobb jelentőségére.

A fejezetet **H. Németh István** tanulmánya nyitja meg *Állam és önkormányzatok: a hivatalszerűség kialakulása a magyarországi szabad királyi városok igazgatásában* című munkájával, melyben a kora újkori bürokratikus gondolkodás kialakulásába, különösen a városi hivatalnokokkal szemben megfogalmazódó elvárásokba ad betekintést. A 17-18. században az államigazgatás egyre szakszerűbbé válásával olyan elméleti munkák is megjelentek, amelyek közül több a mindennapi gyakorlatra, az államigazgatás megszervezésére és reformjaira kimutatható hatással bírt. Veit Ludwig von Seckendorf, akinek fő műve, az 1656-ban megjelent „Teutscher Fürsten-Staat" az ideális állam képét nyújtotta a kor olvasóinak, egyike volt e műveknek. Elfogadottságát jelzi, hogy még a 18. században is a politikai oktatás alapműve volt, melynek használatát a bölcsészképzés során éppen úgy, mint a magasabb jogi fakultásokon is bevezették, kiemelkedő helyet foglalt el az igazgatási-jogi oktatásban. A Magyar Királyság szabad királyi városainak igazgatási gyakorlata az államigazgatás nyomására a 17. század utolsó harmadában jelentősen megváltozott. A változások egy része a városvezetés katolikussá tételéhez kapcsolódott, más része az igazságszolgáltatás, az igazgatás és a gazdálkodás professzionálissá tételét célozta meg. A városi tisztújításokra kiküldött királyi biztosok rendszeresen adtak ki szabályrendeleteket, amelyek leginkább azokat az igényeket tükrözték, amelyeket az állam támasztott a városok vezetése felé. E statútumok és Seckendorf alapelveinek összehasonlítása rámutat arra, hogy a 17. század közepén lefektetett alapelvek kézzelfoghatóan hatottak a magyarországi városigazgatásra és a 18. század közepére kialakult igazgatási gyakorlatra.

A második tanulmány is az oktatás és közigazgatás összefüggéseivel foglalkozik a dunántúli vármegyék példáján. **Dominkovics Péter** *A soproni jezsuita gimnázium szerepe a 18. századi vármegyei tisztikarok oktatásában* című tanulmányában a soproni jezsuita gimnázium diákságának 8000 főt meghaladó adattára alapján a dunántúli törvényhatóságokra, közülük is első sorban Sopron, Vas és Moson vármegyékre fókuszálva tanulmányozza a gimnáziumi iskoláztatás szerepét az 1707–1773 közötti megyei tisztikarokba megválasztott személyek esetében. Megállapításai szerint a korabeli vármegyei hivatalviselőkre általánosan jellemző volt a gimnáziumi tanulmányok folytatása. A szolgabírónál magasabb hivatalra megválasztottak esetében a 18. században szinte kivétel nélkül találkozunk soproni iskolai végzettséggel, főként Sopron és Vas vármegyék esetében. Két család, a Felsőbüki Nagy és a petőházi Zeke a megyei hivatalokoknál magasabb pozíciókat ért el, melyben jelentős szerepet játszott a családok gimnáziumokon

is túlnyúló, az egyetemi képzés felé mutató iskoláztatási stratégiája. Somogy és Zala vármegyék mellett jelentős a soproni iskola vonzereje a történeti felvidéki törvényhatóságok között, melyek sorából Pozsony város és vármegye kiemelésre méltó, de szórványosan még Erdélyből és Kelet-Magyarországról (Szatmár és Bihar megyékből) is jöttek diákok.

Kónya Annamária *A Tiszáninneni református egyházkerület megalakulása és igazgatása* című tanulmányával az egyházkormányzat kora újkori formálódására vezet át. A 16. század utolsó negyedében befejeződött a Tiszáninneni református egyházkerület kialakulása, majd a következő időszakban egy viszonylag békés fejlődés kezdődött, és l*étrejött négy esperesség (borsodi, zempléni, ungi és abaúj-gömöri). Az esperesség*ek, melyek a vármegyék nevét viselték, nem voltak területileg teljesen azonosak azokkal. Az egyházmegye mezővárosaiból a református egyház fontos központjai váltak, Sárospatakkal az élen. Az egyházkerületnek több sajátossága is volt. Az egyik, hogy majdnem két évszázadig esperességek szabad kötődéseként *működtek együt*t, a legfelsőbb igazgató személy, a szuperintendens nélkül. A püspök vagy szuperintendens hatáskörét az esperesek gyakorolták. A Tiszáninneni református egyházkerület másik sajátossága az evangélikus gyülekezetekkel való együttélés volt Zemplén vármegyében. Református-evangélikus unió alakult 1597-ben, és több mint fél évszázadig fennállt. Lényege az volt, hogy a zempléni esperesség területén létező kb. húsz evangélikus gyülekezet a református esperesség igazgatása alá tartozott 1663-ig. A harmadik sajátosság a Tiszáninneni kerület fejlődésében az antitrinit*árius* tanok megjelenése volt, főleg az ungi esperesség területén, de ez csak egy rövid ideig befolyásolta a térség vallási fejlődését. Radikálisabb változást az egyházkerület fejlődésében a Resolutio Carolina hozott 1734-ben, amely r*ákényszerítette a tiszáninneni espereseket, hogy püspököt válasszanak.*

A szabad királyi város igazgatásának kereteit járja körül **Kónya Péter** *Eperjes önkormányzata és változásai a 17. században* című tanulmányában. Eperjes szabad királyi város önkormányzati rendszere és szervei a középkor évszázadaiban alakultak ki. Az eperjesi városi önkormányzat hasonló volt, mint más felső-magyarországi városban: élén állt a bíró, esetleg főbíró, a városi tanáccsal, ún. szenátussal. A szenátus a 17. században rendszerint tizenkét tagból állt, akik közül a legjelentősebb a jegyző és az aljegyző volt. A szenátus egyszerre működött városvezetői és bíráskodási szerveként, és a legjelentősebb városi hivatalokat is ellátta. Az önkormányzat további választott szervét képviselte a választott vagy esküdt község. A község változó tagszámmal rendelkezett, akik négy csoportba, ún. asztalokba voltak elosztva. A szenátus és a választott község egymást választották, így a polgároknak csak egy zárt csoportja vett részt közvetlenül a város irányításában. A hetvenes évek elején I. Lipót olyan intézkedéseket hozott, amelyek jelentősen megváltoztatták a városi önkormányzat működését és korlátozták a városok autonómiáját. Ezek között – a tanács hatáskörének korlátozása és az ellenreformációs intézkedések mellett – talán a legsúlyosabb az volt, hogy a városi önkormányzatokat pénzügyileg alárendelésék a Szepesi Kamarának.

Sinka Viktor Róbert *Ajándék vagy zsarolás? – A Habsburg–oszmán diplomácia és az ajándékozás rendszere (1568–1593)* című tanulmány a kora újkori Habsburg Monarchia konstantinápolyi követségének a működését mutatja be a 16. század második felében

olyan módon, hogy a diplomáciai ajándékozás szerepét vizsgálja a tizenöt éves háború előestéjén. A munka középpontjában Friedrich von Kreckwitz 1591 és 1593 közötti konstantinápolyi követsége alatti ajándékozási gyakorlat politikai, gazdasági és kommunikációs funkcióinak vizsgálata áll. A tanulmány rámutat arra, hogy míg a Habsburg fél az ajándékokat a békeszándék és a diplomáciai kapcsolatok fenntartásának eszközeként értelmezte, addig az oszmán gyakorlatban azok rendszeres járadékként, kvázi adóként jelentek meg. Az eltérő értelmezésekből fakadó feszültségek a gyakorlatban is megmutatkoztak. Az ajándékok késedelme vagy hiánya akadályozta a tárgyalásokat, rontotta a követ érdekérvényesítési lehetőségeit, és hozzájárult a vezírek elégedetlenségének növekedéséhez. A tanulmány kiemeli, hogy az ajándékozás nem csupán reprezentatív elem volt, hanem a tudatos politikai nyomásgyakorlás eszköze is, amelyet mindkét fél saját stratégiájába illesztett.

Gebei Sándor *A II. Rákóczi Ferenc vezette konföderáció törvényhozó intézménye, a „conventus generalis"* című tanulmányában egy rövid életű sajátságos intézmény működését járja körül. A Rákóczi-szabadságharc államszervezeti törekvéseinek középpontjában az 1705-ös szécsényi gyűlés állt, amely jogi értelemben nem országgyűlés, hanem a szövetkezett magyar rendek általános gyűlése volt. A **Rákócziék által** kialakított államszervezeti modell alapját az a felfogás jelentette, hogy az 1687-es pozsonyi országgyűlés kényszer alatt elfogadott döntései – a Habsburgok örökös magyar királyságának elismerése, valamint a szabad királyválasztás és az ellenállás jogának feladása – sértették a magyar rendi alkotmányosságot. A szabadságharc célja ezért nem egy új, független állam létrehozása, hanem az alkotmányos jogok helyreállítása volt. A konföderáció államszervezeti kísérlete így a rendi alkotmányosság helyreállítására irányuló, a lengyel mintát követő ideiglenes politikai rendszerként értelmezhető, melynek legfontosabb döntéshozó szerve a „conventus generalis" volt.

Nagy János munkájával ism**é**t visszatérünk a városi igazgatás immár 18. századi kérdéseihez. *Pest város belső tanácsának tagjai 1705 és 1790 között (Kérdésfelvétések és első eredmények)* című tanulmányában a városi igazgatási elit legmarkánsabb részének, Pest város belső tanácsának 1705 és 1790 között szolgáló tagjait (bírókat, helyettes bírókat, polgármestereket, tanácsosokat, szindikusokat/főjegyzőket) vizsgálja társadalomtörténeti, elsősorban prozopográfiai módszerekkel. A tanulmányban megállapítja, hogy a kirobbanó városigazgatási válságokra, a polgárság és a tanács viszályára a felettes hatóságok a városigazgatás professzionális alapokra helyezésével válaszoltak. Ennek személyi konzekvenciái is voltak: a hagyományos kézműves-iparos városvezetők visszaszorulása és az addig is erősen jelen lévő tisztviselő-értelmiség réteg, különösen a jogtudók előretörése. A teljes vizsgált periódusban a tanácsnokoknak a fele bírt nemesi címmel, de valószínűleg származáshelyi, vagyoni, mentalitásbeli sokszínűségük miatt saját kollektív csoporttudattal nem rendelkeztek, a városvezetésen belül elkülönült csoportot nem alkottak. A tanácsosok származáshelyeit tekintve az látható, hogy a legnagyobb arányban Alsó-Ausztria és Bécs térségéből, a Magyar Királyság nyugati vármegyéiből, illetve a Duna menti mezővárosokból és szabad királyi városokból érkeztek. A század első felében jellemzően a bel- és külföldről bevándorló személyek határozták

meg a magisztrátust, a 18. század második felére már a pesti születésű tanácsnokok alkották a többséget.

A professzionalizálódó hivatalok kérdéseivel foglalkozik **Kulcsár Krisztina** *Álláskeresési lehetőségek és módszerek a 18. századi központi kormányhatóságoknál* című tanulmánya. A szerző a 18. századi központi kormányszervek felvételi módszereit vizsgálja meg, részben – Olga Khavanova kutatásaihoz kapcsolódva – az álláskeresők saját kérvényei, részben a hivatali iratok alapján. A Magyar Királyi Helytartótanácsnál törvény szabályozta a tanácsosok számát és rendi állását, bár ezektől időnként eltértek. Ha nem volt megfelelő jelölt, akkor a főpapok álláshelyeit nem töltötték be. A főnemes és köznemes tanácsosok személyére a Magyar Királyi Udvari Kancellária tett javaslatot általában a kérvényezők közül, de arra érdemes személyt is javasolhatott. A helytartótanácsban az 1720-as évek végétől egyre több ún. létszámfeletti hivatalnokokot alkalmaztak, akik néha évekig fizetés és szavazati jog nélkül látogatták a tanácsüléseket, ahol tapasztalatot szerezhettek. Az 1750-es évek végétől a fiatal nemeseket gyakornoknak vették fel. A tanácsosok utánpótlását részben e két csoportból biztosították. Sokan azonban kérvények révén kerültek be, amelyekben hatásosnak tartott érveket és taktikai fogásokat alkalmaztak, például családjuk érdemeire, patrónusuk támogatására, szociális rászorultságukra hivatkoztak. A források a családi és személyes kapcsolatok, a 18. század második felétől pedig a szaktudás jelentőségét is mutatják. A leghatásosabb módszer azonban az állandó, kitartó kérelemírás volt, amely révén a kérvényezők előbb-utóbb a megélhetést biztosító állami álláshoz juthattak.

Az **Egyéni (hivatali) karrierek a kora újkori Magyarországon** címet viselő harmadik fejezetben mélyfúrásszerű esettanulmányokon keresztül kapunk bepillantást a 17. századi főúri udvarok és gazdaságok működésébe, diplomáciai karrierekbe, a vármegyei élet és a rendi országgyűlések, valamint a központi kormányszervek tisztviselőinek életébe.

A fejezetet **Bódai Dalma** tanulmánya nyitja: *Familiárisok, jelenlét és adminisztráció. Thurzó György udvarának rekonstrukciója a biccsei számadáskönyvek alapján*. A tanulmány Thurzó György (1567–1616) nádor (1609–1616) biccsei rezidenciájú udvarának személyi összetételét és működését, valamint az udvar fenntartásával járó költségeket vizsgálja a fennmaradt számadáskönyek alapján, kiegészítve a rendtartások tanulságaival. A munkából megtudhatjuk, hogy a Thurzó György környezetében élő familiárisok, illetve más udvari feladatokat ellátó tisztviselők pontos feladatkörének meghatározása több szempontból is nehézséget jelent. Ez egyrészt a hiányos és töredezett forrásadottságból, másrészt pedig az egyes kifejezések jelentéstartalmát illető szakmai vitákból ered. A biccsei gazdaság számadáskönyveinek, az ünnepi rendtartásoknak, valamint a főúr fia, Thurzó Imre által 1617-ben kiadott udvari rendtartásnak az együttes vizsgálatával újabb mintázatok rajzolódnak ki Thurzó György biccsei központú udvarának működését illetően.

Gillich Olivér *Karrierlehetőség a kora újkori keleti diplomáciában. A konstantinápolyi Habsburg-követség titkárai az 1580-as évek első felében* című tanulmánya társadalomtörténeti szempontból közelít a kora újkori Habsburg Monarchia diplomáciájához**.** A

Habsburg-uralkodók a 16. század második felében, kisebb-nagyobb megszakításokkal állandó követséget tartottak Konstantinápolyban. A képviseletek élén a mindenkori követek álltak, míg rangban utánuk a követségi titkárok következtek, akik átlagosan nyolc–tíz éven keresztül viselték a tisztséget. Fő feladataik közé tartozott a követség levelezésének és egyéb írásbeli tevékenységeknek az intézése, valamint a legfontosabb kimenő iratok titkosítása. A titkárok – a követségi tolmácsokkal ellentétben – nem helyi származásúak voltak, hanem a követekkel együtt érkeztek Konstantinápolyba. Általában egyszerre ketten töltötték be a hivatalt. A tanulmány számba veszi az 1570-es évek végén és az 1580-as évek első felében titkári tisztséget betöltő személyeket. Az első Ambrosius Schmeisser, aki 1574–1582-ig, három követ alatt látta el a titkári feladatokat. A korszakban egyértelműen a legnagyobb karriert dr. Bartholomaeus Pezzen futotta be, aki 1578-ban Joachim von Sinzendorf követ (1578–1581) kíséretének tagjaként érkezett Konstantinápolyba. A titkári feladatokat 1587-ig látta el, amikor is – a században egyedülálló módon – a követi tisztségbe emelkedett. A harmadik személy Paul Rosa volt, aki Schmeisser utódaként 1582-től 1586-os haláláig viselte a tisztséget. A szerző megemlít egy negyedik személyt, név szerint Niklas (Nicolas) von Haunoldot is, akit a források bár sosem neveztek titkárnak, azonban feladatköre nem sokban térhetett el a fentebb felsorolt személyekétől.

A kora újkori magyar rendi politika működését szemlélteti **Borbély Zoltán** *Szemere Pál pályafutása* című tanulmányában. Szemere Pál a 17. század első felében a magyar országgyűlések egyik meghatározó szereplője volt. Sáros, Abaúj és Borsod vármegyék követeként vett részt az országgyűlések vitáiban, és naplókat is vezetett az eseményekről, amelyek az első és legteljesebb leírásai a korabeli diétáknak. Szemere azonban nemcsak vármegyei követként vett részt ezeken a gyűléseken, hanem 1635-től a Királyi Tábla tagjaként az országgyűlés hivatali működésének, bürokratizálódásának is formálója lett. Ezzel párhuzamosan három vármegye jegyzői hivatalát is viselte közel másfél évtizeden keresztül, és egyfajta regionális közjogi méltóság lett. Tehetsége azonban a vagyongyűjtésben is megnyilvánult, ugyanis élete folyamán egy kisebb főúri vagyont sikerült összegyűjtenie, elsősorban az ügyvédi tevékenységéből. Szemere munkásságának egy igen meghatározó eleme, hogy pályafutása folyamán végig kapcsolatban volt a Rákóczi-család tagjaival, hol konvenciós familiárisként, hol regionális ügyintézőként, hol pedig országgyűlési követként. Az 1646-47. évi országgyűlésen Szemere volt I. Rákóczi György egyik követe, így ő tárgyalta meg a linzi béke törvénybe iktatását a magyar rendekkel. Szemere tevékenységének egyik legmeghatározóbb eleme a szilárd református hite volt, ami további szoros szálakkal fűzte a Rákócziakhoz. Mind a saját birtokain, mind a vármegyékben, mind pedig a rendi országgyűléseken a református hit gyakorlásának szabadsága állt a politikájának középpontjában. A 17. századi országgyűlések és a magyar közélet Szemere Pál tevékenységén keresztül kézzel fogható közelségből megismerhető.

Egy kora újkori nagybirtok gazdálkodásának nehézségeit vizsgálja **Koleszár Krisztián** *Tiszttartói visszaélések mintázatai a szádvári uradalomban (16–18. század)* című tanulmányában. A szádvári uradalom 16–18. századi irataiból több tisztviselő

visszaéléseit rögzítő vizsgálati jegyzőkönyv is ismert, melyek a távol élő földesúr elől rejtve maradó állapotok egyéni érdekek irányította kihasználásáról árulkodnak. A legkorábbi ilyen sérelmek már Szádvár 1570-es urbáriumában felbukkannak, de részletekbe menően az almási jobbágyok Terbócs Istvánnal szembeni 1680-ban megfogalmazott panaszai adnak képet a visszaélésekről. A Thököly-felkelés alatt Czobor Mária Regina (Csáky Pál özvegye) familiárisa, Becskeházi Zsigmond ellen (1686), illetve az ő kérésére (1688) folytattak le két vizsgálatot is. 1697-ben ismét Esterházy Pál provizora, ezúttal Horváth Ferenc tevékenységét veszik nyomozat alá. Az 1710-es pestisjárvány traumája után újrasarjadó uradalomban Miticzky Mihály tiszttartó visszaéléseinek néznek utána két ízben is (1714, 1720). Majd az 1745 és 1760 közötti időszakot követően, melyben az Eszterházyak grófi ága a birtokos, Fekete István kerül a vizsgálatok középpontjába (1762). A forrásokban szereplő csalások és pozícióval való visszaélések jól tükrözik, milyen lehetőségei voltak a gazdatiszteknek a különböző időszakokban, ha saját vagyonuk gyarapítását ily módon kívánták elősegíteni.

Az első kötet zárótanulmányában **Nagy Janka Teodóra** *Nagy-ajtai Cserei Farkas (1719–1782) erdélyi udvari tanácsos és referendárius kettős élete* című tanulmányában mutatja be egy 18. századi erdélyi értelmiségi tevékenységének sokszínűségét**.** Nagy-ajtai Cserei Farkas életpályája a 18. századi Habsburg-adminisztráció új erdélyi jogásznemzedékének sorsát példázza. Ifjúkorától a birodalom központjában, Bécsben élt, ahol az erdélyi udvari kancellárián vállalt hivatalt, de örökös honvágya volt szülőföldje, Erdély után. A felvilágosult abszolutizmus és Mária Terézia királynő feltétlen híve volt, ugyanakkor széles látókörű államférfi, akinek műveltségét, jogi tudását, politikai szerepét, hazaszeretetét, Erdély iránti feltétlen odaadását nemcsak barátai, de ellenfelei is elismerték. Udvari tanácsosként és referendáriusként a korabeli erdélyi irodalmi életnek is ismert alakja volt. Gazdag életművét ma több tudomány- és kutatási terület is magáénak tekinti – különös tekintettel a 18. második felében keletkezett, a magyar jogi szaknyelv, a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz területén egyaránt számontartott „*A magyar és székely asszonyok törvényei*" jogszabálygyűjteményére. A tanulmány Nagy-ajtai Cserei Farkas családi és szakmai pályaképének ismertetésével a felvilágosult abszolutizmus első jogásznemzedékének életét meghatározó kettős kihívásra is felhívja a figyelmet: a 18. századi Habsburg-adminisztráció kínálta, szakmai ismereteken és professzionális hozzáértésen alapuló karrierlehetőség és a szülőföldtől, Erdély történeti hagyományaitól, kultúrájától való fájdalmas elszakadás ellentmondásoktól sem mentes folyamatára.

A kötet tanulmányai mind időben, mind pedig az igazgatás különféle formáinak tekintetében igen változatosak, de korántsem fedik le a kora újkor magyar intézményeinek egészét. Láthatjuk, hogy a 15-16. század fordulóján a hivatali pálya egyre több lehetőséget kínált, és a familiárisi kapcsolat mellett egyre nagyobb hangsúly került az adott tisztség betöltéséhez szükséges kompetenciák és tudás meglétére. A mérleg nyelve azonban csak a korszak végén kezdett előbb oldalról, vagyis a középkorból átörökített familiaritásról a tényleges hivatali szaktudás felé billenni. A magyar főúri udvarokban és a nagybirtok igazgatásában éltek legtovább a társadalmi kapcsolatokon nyugvó igazgatási struktúrák,

amelyek számos visszaélésre is lehetőséget teremtettek. A tanulmányokból kiválóan kirajzolódnak a középfokú közigazgatás rendi intézményeinek, a nemesi vármegyéknek a korszakban végbement változásai, amelynek folyamán a késő középkori bíráskodási szerepkör számos (köz)igazgatási funkcióval bővült. Az egyre szofisztikáltabban működő vármegyei hivatalokat már nemcsak a képességeik alapján betölteni képes személyek viselték, hanem a 18. századra meghatározóvá vált az iskolában megszerezhető tudás, noha a társadalmi rangállás továbbra is fontos szempont maradt. Hasonlóan számottevő változásokon ment keresztül az egyházi igazgatás is a kora újkor folyamán, melyek közül a protestáns egyházak megjelenése és szervezeti kereteinek kiépülése volt talán az egyik legmeghatározóbb, ami nem csupán egyháztörténeti, hanem tágabb értelemben véve társadalom- és politikatörténeti szempontból is vizsgálandó.

A szabad királyi városok egészen a 17. század második feléig sikeresen megőrizték önkormányzati működésük önállóságát, ami az irányító testületek személyi összetételének vizsgálata alapján is egyértelműen látszik. A változások I. Lipót uralkodása alatt, de különösen a török elleni visszafoglaló háborúk során indultak meg azzal, hogy a városok nagy része pénzügyileg elveszítette önállóságát, és kamarai felügyelet alá került, illetve a tisztviselőket is egyre inkább az udvar érdekeinek megfelelően jelölték ki az addigi szabad választással szemben. Ennek azonban előnyös oldalai is voltak, ugyanis a 17. század végén még csak elméletben megjelenő professzionális hivatalnokok a 18. századra már ténylegesen átvették a városok vezetését.

A kötetben csak érintőlegesen jelenik meg a kora újkori Magyar Királyság integrációjának folyamata a Habsburg Monarchia központi kormányzatába. Az erre vonatkozó tanulmányokból azonban egyértelműen látszik, hogy a Magyar Királyság sorsát igen jelentős mértékben meghatározó diplomáciában már nem a magyar rendek, hanem a Habsburgok központi kormányszervei voltak ráhatással az eseményekre. A központi kormányzat azonban magyar belpolitikai életben csak a 18. században tudott némi rést ütni a rendi intézmények pajzsán.

A kötet tanulmányai akár egy-egy intézmény működésének bemutatása vagy esettanulmányok révén, de modern szempontokat alkalmazó komplex elemzéseket nyújtanak a választott témában. Ennek köszönhetően a kötet számos ponton gazdagítja a kora újkori magyar közigazgatás új szempontokat és módszereket felvonultató eredményeit.

Borbély Zoltán